

вано евристичні можливості герменевтичної методології в аналізі правоінтерпретаційної діяльності Суду.

Ключові слова: приватне життя, Європейський суд з прав людини, герменевтичний аналіз

Summary

Rabinovich S. P. The Right on Respect to Privacy in Practice of Strasburg Court: interpretation from positions of hermeneutics of life. — Article.

The article deals with existential-hermeneutic interpretation of one of the case law judgements of European Court of Human Rights about Right to respect to privacy. Heuristically possibilities of hermeneutical methodology in aspect of analysis of Court's interpretational activity are demonstrated.

Keywords: privacy, European court on human rights, hermeneutic analysis.

УДК 34.023:165.242.2

Н. І. Сатохіна

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА

Починаючи з 70-х років ми можемо спостерігати рішуче утвердження інтерпретаційної парадигми у всіх галузях досліджень. Загальноприйнятий розподіл наук на «герменевтичні» та «негерменевтичні» сьогодні уявляється досить умовним. Всім наукам доводиться займатись проблемами інтерпретації. Як справедливо зазначає Ю. Хабермас, соціальні науки змогли б уникнути проблеми розуміння лише ціною певних викривлень [1, 34].

Юридична наука також не є виключенням. Останнім часом великої популярності набули герменевтичні дослідження у праві, центральною проблемою яких є проблема розуміння. Актуальність дослідження феномена розуміння зумовлена основоположним впливом останнього на всі етапи здійснення права, зокрема, на правозастосування. Таке дослідження передбачає з'ясування щонайменш двох проблем: що є предметом розуміння і які умови його виникнення у бутті того, хто розуміє, — разом вони становлять загальне проблемне поле юридичної герменевтики. У завдання даної статті входить розкриття першого із заявлених питань.

Що саме підлягає розумінню у ситуації застосування права? Необхідно зазначити, що для української правової дійсності це питання має першочергове значення ще й у зв'язку з конституційним закріпленням принципу верховенства права та проблемою його співвідношення із принципом верховенства закону, що актуалізує не тільки з'ясування способу і структури буття відмінного від закону права, а й того, що підлягає розумінню при розгляді конкретної справи.

Герменевтика завдячує своїм становленням та розвитком таким філософам, як Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Е. Бетті, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор, Ю. Габермас. На пострадянському просторі до герменевтичної проблематики в юриспруденції звертались: П. В. Барковський, Т. І. Дудаш,

С. І. Максимов, І. П. Малинова, О. Ю. Марченко, О. О. Мережко, Л. О. Мікешина, О. І. Овчинніков, О. В. Поляков, П. М. Рабінович, О. В. Стівба, В. О. Суслів, В. Д. Титов, І. Л. Честнов, О. М. Юркевич та інші. У працях цих авторів розглядаються, як правило, окремі інтерпретаційні проблеми, що переважно стосуються тлумачення норм права. Цілісного дослідження проблеми розуміння у здійсненні права до сьогодні не проводилось.

Метою даної наукової розвідки є визначення предмета розуміння у здійсненні права взагалі і в ситуації застосування права зокрема та співвідношення цього предмета з поняттям «смысл», а також деяке уточнення у зв'язку з цим ролі суб'єкта розуміння.

На своєму ранньому етапі герменевтика, тоді ще існуюча переважно як екзегетика, своїм предметом вважала текст, а точніше смысл, який огорнутий у матеріальність тексту. Таке отожднення предмета розуміння зі смыслом діє і сьогодні, спираючись на формули: «Те, що може бути зрозуміло, має смысл, і те, що має смысл, може бути зрозуміло» та «Якщо інтерпретація не є також якнайменш і знаходженням смыслу, її неможливо визначити також як розуміння». Традицію філософської герменевтики, орієнтовану на розуміння смыслу, можна подати у вигляді двох найбільш явно виражених версій: 1) традиції отожднення смыслу із задумом, внутрішніми інтенціями автора, яка веде свій початок від реконструктивної герменевтики Шлейєрмахера [2]; 2) феноменологічно оформленої традиції надання смыслу буттю, світу, культурі або іншим переважно трансцендентним, але таким, що включають у своє визначення людину, явищам. Ця версія наведена зокрема в «Істині та методі» Гадамера [3]. Таким чином, існує протистояння між традицією, яка наполягає на необхідності пошуків відповідного методологічного забезпечення та обґрунтованого відмежування предмета розуміння з метою реконструкції закладеного (переважно авторського) смыслу, та традицією звернення до предмета розуміння як до того, що ще тільки має стати смыслом, чимось осмысленим, що є претензією на розуміння, але зовсім не обов'язкове до виконання апіорі. У межах другого підходу виділяється дещо відмінний напрям, пов'язаний із гайдеггерівським поняттям феномена як самовизначення, що дозволяє тлумачити смысл у єдності з його вираженням не як деякий трансцендентний та ідеальний світ смыслів (платонівського або неокантіанського зразку), але як єдність плану вираження і плану значення [4, 29].

Вирішення питання, яка з наведених версій має місце у здійсненні права, безпосередньо залежить від онтологічної моделі правової реальності, спираючись на яку будуть вирішуватись поставлені нами завдання. Відправним пунктом осмыслення предмета та мети розуміння у ситуації здійснення права в рамках даного дослідження є концепція, запропонована С. І. Максимовим. Структуруючи правову реальність у динамічному ракурсі, він виділяє ідею права (світ ідей), закон (знакова система) та правове життя (світ соціальних взаємодій), які є етапами розвитку права, розгортання його сутності. Під ідеєю права слід розуміти абстрактне вираження сутності права, його «проект». Позитивне право є наступним необхідним етапом здійснення ідеї права. Він є перехідним від

чистої ідеї права до її втілення у світі соціальних взаємодій — правореалізації у правовому житті, апогеєм якого є судове рішення [5, 162–190].

Отже, здійснення права постає як рух від ідеї права до правового життя через втілення у знаковій системі. У контексті даного дослідження найбільший інтерес становить зв'язок цих рівнів між собою (принципи — норми — дії). Як зазначає автор концепції, він здійснюється через правотворчу діяльність і способи (шанси) правореалізації. Елементом, який пов'язує третій рівень з першим, є процес виявлення і формулювання принципів справедливості, а також їх обґрунтування [5, 190]. Розвиваючи цю думку, зазначимо, що саме розуміння є тим явищем, яке опосередковує цей зв'язок. Розуміння в ролі свого результату має смисл як «загальну співвіднесеність і зв'язок всіх явищ, що стосуються ситуації, яка підлягає розумінню» [6, 776] або «безпосередню включенність у систему взаємних відсилок і відношень, що складають індивідуальний досвід зв'язного уявлення світу» [4, 54]. Іншими словами, смисл — це дещо, вже «осмислене» і зрозуміле. У зв'язку з цим відоме визначення інтерпретації, надане Рікьором, потребує деякої конкретизації. Інтерпретація, на думку відомого філософа, — це робота мислення, яка полягає у розшифровці смисла, який прихований за очевидним смислом, у виявленні рівнів значення, що містяться у буквальному значенні [7, 44]. У здійсненні ж права мова йде не про екзегезу, тобто виявлення прихованого смислу, а, в першу чергу, про смислотворення як акт творчості. У ситуації застосування права смисл права можливий лише з точки зору конкретного випадку і заради цього конкретного випадку. Однак правильно і зворотно: будь-яка конкретна правова ситуація може бути осмислена лише на підставі права. Саме тут прихована дійсна проблема юридичної герменевтики, поставлена Гадамером, яка полягає у тому, що право є загальним, а тому не може бути справедливим для кожного окремого випадку [3, 594]. Вітчизняний дослідник О. В. Стовба, розглядаючи правову ситуацію як фундаментально-онтологічний феномен, пропонує під її смислом розуміти артикульоване у мові своєчасне, справедливе співвідношення діяння, яке тлумачиться, і можливостей буття-з-Іншими, які розуміються [8, 162], тобто осмислити правову ситуацію означає витлумачити діяння, яким вона створена, і зрозуміти співрозмірні йому правові наслідки [8, 158].

Таким чином, можна резюмувати, що кожна нова ситуація породжує новий смисл, про існування якого можна говорити лише на рівні правового життя. Тоді, якщо смисл розглядати як результат розуміння, то предметом розуміння є ідея права або те, що ще тільки має стати смислом, чимось осмисленим, претензія на розуміння, зовсім не обов'язкова до виконання.

Визначивши предмет та мету розуміння, перейдемо до проблеми його суб'єкта. Незважаючи на різноманіття підходів до визначення смислу, іноді гранично протилежних (наприклад, чи надавати смислу об'єктивний статус або вважати його суб'єктивним образом у свідомості людини), в цілому апелює до людини — те загальне, що їх об'єднує. Смисл присутній лише там, де мається на увазі відношення людини до чогось, на що спрямований її інтерес, а насам-

кінець — і розуміння. Крім того, онтологічний поворот у герменевтиці, інспірований Гайдеггером, поставив питання про розуміння як онтологічну структуру буття. На думку філософа, розуміння виражає специфіку самого існування людини, оскільки є фундаментальним способом буття людини [9, 142–148]. Отже, інтерпретативна діяльність людини невід’ємна від її буття, яке постає, якщо підлягає осмисленню, як завжди витлумачене якимось чином, і об’єктивна потреба в інтерпретації викликана не тільки різноманітними позиціями, «перспективами» у відношенні суб’єкта до світу, але й нескінченною мінливістю самого світу. Л. О. Мікешина таким чином деталізує це положення: «Весь світ — природа і суспільство — «твориться», набуваючи смисли, включаючись у всеохоплюючий смисловий світ, і, відповідно, перебуваючи в цьому світі, людина спирається на ці смисли, вписується у них, проектує їх на реальність, діючи у відповідності з ними, осмислюючи та піддаючи їх тлумаченню» [10, 377]. Людина приречена на розуміння — ось новий поворот у роздумах про інтерпретацію, у зв’язку з яким виникає образ «людини інтерпретуючої».

Виявлення універсальності розуміння передбачає більш чітке структурування його дослідження. Тому надалі спробуємо розвести, хоча і досить умовно, окремі виміри (онтичний та онтологічний, антропологічний, аксіологічний) та рівні (суб’єктивно-особистісний та інтерсуб’єктивний) розуміння і окреслити деякі з них.

Так, антропологічний аспект розуміння ставить проблему «людиноспіврозмірності» реальності. Розуміння передбачає побудову з доступних людському досвіду фрагментів реальності цілісного образу, конституювання певного «можливого світу», постаючи одночасно як спосіб ідентифікації особистості, побудови світу суб’єктивно-значимих смислів. Цінність юридичної герменевтики полягає в тому, що вона дозволяє утримувати в полі зору те, що буденна свідомість має на увазі, хоча й ніколи остаточно не може його виразити. Правозастосовник приймає рішення не у зв’язку з тим, про що говорить закон, а у зв’язку з тим, про що він мовчить, що має на увазі. Таким чином, феномен розуміння значно ширший за його знакові репрезентації. Його невід’ємною частиною є особливий правовий погляд на речі, правова позиція, правовий світ, правотлумачення і ставлення до права, внутрішня система правових цінностей суб’єкта, який творить так звану об’єктивну правову матерію власною волею, свідомістю, діяльністю. Людина зі своїм творчим потенціалом являє собою своєрідне енергетичне наповнення будь-якої інформації. І хоча суб’єкт права кожен раз вимушений співвідносити свою позицію з позицією інших, він від цього не стає, так би мовити, продуктом зовнішніх обставин. Як відзначає С. І. Архіпов, він зберігає і розвиває у праві свою особність, неповторність, самість, індивідуальність [11, 23]. Іншими словами, створюючи право, суб’єкт розуміння одночасно створює і себе, свій внутрішній правовий світ. Таким чином, право — це не засіб усереднення особистості, а сфера її власного самовизначення. І. О. Ільїн відзначає з цього приводу, що такий суб’єкт, створюючи право як щось своє і для себе, повинен потребувати його, зберігати в собі його міру і критерій, переживати право як свій необхідний атрибут [12, 384].

Отже, роль суб'єкта розуміння у реалізації права полягає у тому, що розуміючи абстрактну норму права, він одночасно виступає творцем її смислу у кожному конкретному випадку, «тут і зараз».

Разом з тим визнання результатом правозастосування смислотворення неодмінно призводить до проблеми меж свободи інтерпретації (та інтерпретатора), вирішення якої пов'язане із аксіологічним та комунікативним аспектами розуміння. У рамках першого слід зазначити, що питання про предмет розуміння так, як воно було вирішене вище, є одночасно більш загальним питанням — про ідеальну об'єктивність цінностей, які намагаються досягти свого витлумачення у смислових формах. Участь суб'єкта виражається у тому, що він є опосередковуючою ланкою між ідеальним у собі буттям цінностей та реальною об'єктивністю смислових утворень, здійснюючи та перетворюючи ідеальне у реальному бутті. Тим самим він створює присутність цінностей у феноменальному світі. Комунікативний аспект розуміння передбачає його розгляд на інтерсуб'єктивному рівні. В жодному разі не відмовляючись від тези про визначальну роль суб'єкта у смислотворенні, окремого акцентування потребує те, що право реалізується не відокремленим суб'єктом, а у комунікативному процесі його відношень з іншими суб'єктами. Взаєморозуміння на базі загальності мови і світу є безпосереднім життєвим процесом, у якому живе людське суспільство, що, на думку Гадамера, є фундаментом розуміння, позбавленим суб'єктивності. Як зазначає С. І. Максимов, «судження про справедливість одного суб'єкта, завдяки комунікації за допомогою мови, зрозумілі також для іншого суб'єкта. Мова — загальнозначущий онтологічний масштаб справедливості» [5, 129].

Отже, об'єктивність цінностей, які втілюються у смислових формах, а також інтерсуб'єктивна природа розуміння є гарантими недопущення свавільного формулювання смислу правової норми.

Таким чином, проведена наукова розвідка дозволяє резюмувати таке.

У здійсненні права смисл як загальна співвіднесеність і зв'язок всіх явищ, що стосуються ситуації, яка підлягає розумінню, можливий лише на рівні правового життя. Так, кожна нова ситуація породжує новий смисл. У той час як смисл слід розглядати як результат розуміння, предметом розуміння є ідея права або те, що ще тільки має стати смислом, чимось осмисленим, претензія на розуміння, зовсім не обов'язкова до виконання апіорі.

Роль суб'єкта розуміння у реалізації права полягає у тому, що, розуміючи абстрактну норму права, він одночасно виступає творцем її смислу у кожному конкретному випадку, «тут і зараз». При цьому конституювання права постає одночасно як спосіб ідентифікації особистості, її самореалізації, побудови світу суб'єктивно-значимих смислів.

Насамкінець зазначимо, що у даному нарисі не розглядаються детально проблеми онтологічного виміру розуміння та деякі інші, лише в загальному вигляді окреслений інтерсуб'єктивний його рівень, що планується зробити у подальших дослідженнях. Креативна природа інтерпретації ставить перед нами багато проблем, вирішення яких ще має відбутися.

Література

1. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. — СПб. : Наука, 2006. — 404 с.
2. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер. — СПб. : Европейский Дом, 2004. — 242 с.
3. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. — М. : Прогресс, 1988. — 700 с.
4. Барковский П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. — Мн. : Экономпресс, 2008. — 176 с.
5. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. — Х.: Право, 2002. — 328 с.
6. Бабайцев А. Ю. Смысл и значение / А. Ю. Бабайцев // Постмодернизм. Энциклопедия. — Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. — С. 776 — 777.
7. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер. — М. : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2002. — 624 с.
8. Стомба А. В. Правовая ситуация как исток бытия права : монография / А.В. Стомба. — Х., 2006. — 176 с.
9. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. — СПб. : Наука, 2002. — 452 с.
10. Микешина Л. А. Философия познания. Полемиические главы / Л. А. Микешина. — М. : Прогресс-Традиция, 2002. — 624 с.
11. Архипов С. И. Субъект права в центре правовой системы / С. И. Архипов // Государство и право. — 2005. — № 7. — С. 13 — 23.
12. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве / И. А. Ильин. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 510 с.

Анотація

Сатохіна Н. І. Проблема розуміння у здійсненні права. — Стаття.

Статтю присвячено деяким питанням розуміння у здійсненні права, зокрема його предмета, меті та ролі суб'єкта у цьому процесі. Автор вважає, що метою розуміння є сенс як такий. Предметом же його є ідея права або щось, що тільки має стати сенсом. Роль суб'єкта розуміння полягає у тому, що він своєю волею створює сенс конкретної правової ситуації «тут і зараз».

Ключові слова: суб'єкт права, реалізація права, розуміння права, ідея права.

Summary

Satohina N. I. Problem of Understanding in Realization of Law. — Article.

The article is devoted to some problems of understanding of law, such as its object, subject and purpose. Author asserts that the purpose of understanding is sense. The object of understanding is idea of law or future sense. The subject of understanding makes sense of legal situation «here and now».

Keywords: subject of law, understanding of law, realization of law, idea of law.